

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

I Yazı

Şuşada anadan olan Hüseyin Baykara (1904-1984), ya da Qara Hüseyinov gənc yaşlarından Azərbaycanın istiqlal uğrunda mübarizəyə qoşulmuşdur. Özəlliklə, Sovet Rusiyasının Azərbaycan Cümhuriyyətini işğalı ilə barışmayan Baykaranın Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakültəsinə daxil olması təsadüfi deyildi. O, hələ gənc yaşlarından Azərbaycan türklərinin tarixini, mədəniyyətini və dövlətçilik ənənələrini öyrənməyi əsas məqsədlərdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir. BDU-nun tələbəsi olduğu illərdə fəallığı ilə seçilən Baykara Azərbaycanın Milli istiqlalının əlindən alınmasını müstəmləkəçilik siyasəti kimi dəyərləndirmişdir. Onun bu çıxışları rus və yerli bolşeviklər tərəfindən bir-mənalı qarşılanmamış bir neçə dəfə həbslə nəticələnmişdir. Daima DTK-nın nəzarətində olan Baykara təqiblərdən qutulmaq üçün 1927-ci ildə İrana, az sonra isə Türkiyəyə üz tutmuşdur. Bununla da, Baykara 1927-ci ildən etibarən Türkiyədə mühacirət həyatı yaşamağa məcbur olmuşdur. 1 Türkiyədə İstanbul universitetinin Hüquq fakültəsinə daxil olan H.Baykara bu ali təhsil ocağını bitirdikdən sonra Elazığ və İstanbulda uzun müddət prokuror vəzifəsində çalışmışdır.

Mühacirət dövründə Azərbaycan Milli İdeyasını siyasi-ideoloji və fəlsəfi yöndən araşdıran Hüseyin Baykara Azərbaycan Milli İstiqlal tarixinə, Milli İdeya məfkurəsinin yaranmasına və formalaşmasına həsr etdiyi əsərləri ilə diqqəti daha çox cəlb etmişdir. O, bu dövrdə Türkiyədə nəşr olunan qəzet və jurnallarda fəal şəkildə iştirak etmişdir. Onun "Azəri-Türk", "Odlu Yurd" və b. qəzet-jurnallarda Azərbaycan Türk xalqının mədəniyyəti, ədəbiyyatı və onun ziyalıları ilə bağlı elmi-publisistik məqalələri dərc edilmişdir. Türkiyədə ailə həyatı quran Baykara 1984-cü ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

Onun əsas əsərləri aşağıdakılardır: "Azərbaycanda yeniləşmə hərəkatları. XIX yüzil" (1966), "İran inqilabı və azadlıq hərəkatı", "Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi" (1975) və b.

H.Baykaranın yaradıcılığında 19-cu əsrdən başlayaraq Azərbaycan xalqının yeni bir dövrə qədəm qoyması, çar Rusiyası tə-

Hüseyin Bayqaranın dünyagörüşündə türkçülük və azərbaycançılıq

rəfindən qəsb edilmiş milli azadlığın yenidən qazanılması məsələləri xüsusi yer tutmuşdur. O, "Azərbaycanda yeniləşmə hərəkatları. XIX yüzil" və "Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi" kitablarında bu məsələlərə geniş yer vermişdir. Özəlliklə, "Azərbaycanda yeniləşmə hərəkatları. XIX yüzil" əsərində Baykara göstərməyə çalışmışdır ki, Azərbaycan xalqı hansı şərait və mühitdə yeniləşmənin zəruriliyini dərk etmişdir. O, yazırdı: "Millətlərin həyatında hər dövr, hər çağ bir neçə yüz ili əhatə edir. Bu çağların dönmə illəri də olduqca uzun müddətdə inkişaf edir və yetkinləşir. Azərbaycan tarixində yeniləşmə hərəkatının əvvəlcə ziyalıların fikir dünyasında doğması və fikirlərin həqiqi xalq həyatına keçirilməsi, yəni Qərb anlamında renessans, reformasiya çağları ondan sonra bu çağların üstündə qurulan hüriyyət, azadlıq mübarizəsi dövrü əsrdən çox bir müddət əhatə etmişdir. Millətlərin

oyanış, renessans çağında o millətin içindən yetişən ziyalı rəhbər şəxslərə görə, əvvəlcə mənsub olduğu millətin kimliyi və keçmiş zamanlardakı vəziyyəti araşdırılır, incələnilir sonra geri qalmış və bu geriliyin səbəbi ilə yabançı imperialist millətin əsarəti altına düşmüş olan xalqa onun kimliyi tanıtılır. Beləliklə, müstəmləkədə olan xalq öz məniyyətini öyrənir, keçmiş zamanlarda atalarının əsarət altında yaşamadıklarını və sözün əsil mənasında müstəqil, azad yaşadıklarını, müstəqil dövlət qurduqlarını anlayır. Nəticədə millətin şüuru oyanır, azadlıq mübarizəsinə başlayır".

Onun fikrinə, şimali Azərbaycan xalqında da milli oyanış, yeniləşmə hərəkatı A.A.Bakıxanov və Mirzə Kazım bəy başla-

Mirzə Kazım bəy "Dərbəndnamə" əsərinin müəllifi deyil, sadəcə onu tərcümə edərək nəşr etdirmişdir. Digər tərəfdən Baykaranın Mirzə Kazım bəyi türk-tatar qrammatikasını yazmasını yüksək qiymətləndirərək ilk Azərbaycan Türk vətənsəvəri kimi qiymətləndirməsi də diqqəti çəkir: "Mirzə Kazım bəyin bu incələmələri türk-tatar qrammatikasını yazması və o dövrdə rus çar hökumətinə verdiyi raportda rus idarəsi altında olan bütün türklərin başa düşə biləcəkləri türk dili yaradılması fikrini təklif etməsi ilə onu ilk Azərbaycan Türk vətənsəvəri saysaq, elə bilərəm ki, yanılmırıq".

Bizcə, Mirzə Kazım bəyin məqsədi "rus idarəsi altında olan

Xristian mədəniyyəti ilə Türk-İslam-Şərq mədəniyyətini müqayisə edərək inanılmaz dərəcədə doğru nəticəyə gəlmişdi. Bakıxanov əsarət altında yaşayan türklərin parlaq bir zəkası kimi, Rus-Qərb-Xristian mədəniyyətinin yüksəlişini də, bunun fonunda Türk-İslam-Şərq mədəniyyətinin tənəzzülünü də çox doğru görə bilmişdi. Bir mədəniyyətin yüksəlişi yalnız onun təmsilçilərinin ideyalarının məhsulu deyil, eyni zamanda tənəzzül edən mədəniyyətin durğunluq işığında olması ilə bağlıdır. Başqa sözlə, birinin tərəqqisi o zaman məlum olur ki, o birisi tənəzzül edir. Özəlliklə, tənəzzül edən tərəqqi edənə nə dərəcədə önəm səmərəsindən çox şey asılıdır. Burada iki yol, iki seçənək var: 1) tənəzzül edən özünün çıxış yolu araması, yaxud da ən azından başqasından örnək almaqla yanaşı, sonucda öz yolunu milli yolunu seçməsidir. 2) tənəzzül edən özü çıxış yolu aramaq əvəzinə yalnız tərəqqi edənə təqib və təqlid etməsidir. Baykara yazırdı: "İlk dəfə Şirvan və Dağıstanın ümumi tarixini yazan Abbasqulu Ağanın yaşadığı çağ və mövzunun zorluğu düşünülürsə, ona XIX yüzilin ən önəmli Türk tarixçisi yerini vermək lazımdır".

Onun fikrinə, Axundzadə isə müasirləri arasında Avropa mədəniyyətini daha dərindən başa düşmüş və onun dönməz təbliğatçısı olmuşdur. O, yazırdı: "Mirzə Fətəli və H.Zərdəbinin o dövrdəki yazılarında, mübarizələrində Azərbaycan üçün istadlıqları bunlardır: Azad siyasi bir həyat, xalq demokratiyası, məhsul vasitələrinin inkişaf etdirilməsi, təbii sərvətlərdən xalqın rifahı üçün geniş surətdə fayda təmin edilməsi Bütün bu nemətlərin xalq üçün əldə edilməsi tezisinin başında, onların ən öndə gələn ideoloji arzuları "feodal monarxiyə" rejimini zorla devirmək istəyi vardır. Bu iş yerinə yetirilmədən o biri işlərin həyata keçməyəcəyini daha çox Mirzə Fətəli başa düşmüş və anlamışdır". 10 Bizcə, Axundzadə əsərlərində əsasən dində yeniləşmənin aparılması

Mirzə Kazım bəy "Dərbəndnamə" əsərinin müəllifi deyil, sadəcə onu tərcümə edərək nəşr etdirmişdir. Digər tərəfdən Baykaranın Mirzə Kazım bəyi türk-tatar qrammatikasını yazmasını yüksək qiymətləndirərək ilk Azərbaycan Türk vətənsəvəri kimi qiymətləndirməsi də diqqəti çəkir: "Mirzə Kazım bəyin bu incələmələri türk-tatar qrammatikasını yazması və o dövrdə rus çar hökumətinə verdiyi raportda rus idarəsi altında olan bütün türklərin başa düşə biləcəkləri türk dili yaradılması fikrini təklif etməsi ilə onu ilk Azərbaycan Türk vətənsəvəri saysaq, elə bilərəm ki, yanılmırıq".

nov və Mirzə Kazım bəy başla-mış, M.F.Axundzadə və H.B.Zərdəbinin təmsalında yüksələn xətlə davam etmişdir. Çünki ilk dəfə A.A.Bakıxanov və Mirzə Kazım bəy müsəlman xalqlarının tənəzzül etməsini daha aydın şəkildə görmüş, 4 hər ikisi tarixi əsərlər yazmışlar. Baykara görə, Mirzə Kazım bəy ilk olaraq "Dərbəndnamə", Bakıxanov daha sonra "Gülüstanı-İrəm" tarixi əsəri ilə Azərbaycan və Qafqazda milli vətənpərvərliyi yenidən gündəmə gətirmişlər.

Baykara görə özəlliklə, çar Rusiyasının A.A.Bakıxanovun tarixi əsərini çap etməməsi məhz onun milli ruhu ilə bağlı olmuşdur: "Çarlıq həp kultural, mədəni təşəbbüsdə olduğu kimi bu əsərin nəşr olunmasında da Qafqaz xalqlarının bəzən hüznü və bəzən də öyündürücü şanlı keçmişlərini öyrənmələrini istəməmişdir". 8 Bizcə də, Bakıxanov çağdaşları arasında ilk dəfə Qərb-

nın vacibliyini doğru müəyyənləşdirmiş, millət və din anlayışlarını vaxtında ayırmağı bacarmış, dinin tənqidində xeyli dərəcədə haqlı olmuş, ancaq bütün bunlarla yanaşı İslamla və türklüyə münasibətdə ifratçılığa varmış, müsəlman dünyasının bütün problemlərini yalnız Türk-İslam dövlətləri (Osmanlı, Qacarlar) ilə bağlamaqla ciddi yanlışlıqlara yol vermişdi.

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur